

**Memòries de la
Reial Acadèmia Mallorquina
d'Estudis Genealògics,
Heràldics i Històrics**

22

PALMA 2012

**MEMÒRIES
DE LA REIAL ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS,
HERÀLDICS I HISTÒRICS**

Núm. 22

Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.
Història: 1ª Època (1953-1955): *Memorias de la Academia Mallorquina de Estudios Genealógicos.* ISSN 1137-6414. 2ª Època (1993-2001) *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* ISSN 1137-6406.

ISSN 1885-8600

Periodicitat: ANUAL

Editor: *Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics.*

Academia associada al Instituto de España

Director

Dr. Antonio Planas Rosselló, Universitat de les Illes Balears

Consell de Redacció

Dr. Pedro de Montaner Alonso, Arxiu Municipal de Palma

Dr. Miguel J. Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Dr. Miguel Ángel González de San Segundo, Universidad de Zaragoza

Dr. Fernando Sánchez Marcos, Universitat de Barcelona

Dr. Esteban Sarasa Sánchez, Universidad de Zaragoza

La revista es troba inclosa en el catàleg LATINDEX (www.latindex.org)

Incorporada a DICE

Categoritzada a ANEP

Indexada a les bases de dades ISOC i Regesta Imperii

Allotjada a e-Dialnet: <<http://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=12069>>

La correspondència i remisió d'originals s'haurà de dirigir a :

Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics,
C/ de la Rosa, 3. 07003 Palma de Mallorca.

© dels autors pels seus articles

Reservats tots els drets. Cap part d'aquesta revista pot ésser reproduïda, emmagatzemada en un sistema d'informàtica o transmesa de qualsevol forma o per qualsevol mitjà, electrònic, mecànic, fotocòpia, gravació o altres mètodes sense previ i exprés permís de l'editor de la revista.

Dipòsit legal PM 658-93

Impress a les Illes Balears per:

GRÀFIQUES RUBINES

Francesc de Borja Moll, 36

07350 BINISSALEM

T. 971 511 739

E. taller@grafiquesrubines.com

MEMÒRIES DE LA REIAL ACADÈMIA MALLORQUINA D'ESTUDIS GENEALÒGICS, HERÀLDICS I HISTÒRICS

ÍNDEX

Jordi Gayà Estelrich <i>El tercer martiri de Ramon Llull. Reflexions d'Historiografia Lul·lística</i>	9
P. de Montaner <i>La descendencia del juez Mossé Xabi, judío de Mallorca del siglo XIV</i>	23
Aina Pascual Bennassar <i>La illeta del teatre Sans i el seu entorn</i>	63
Margalida Bernat Roca <i>Onofre Rodríguez contra la Universitat: sobre tints i noves murades (Ciutat de Mallorca, 1576 - 1622)</i>	99
Francisco Molina Bergas <i>El servicio militar de Pedro Ramón Zaforteza en las Guerras de Flandes (1596-1607)</i>	119
Albert Cassanyes Roig / Rafael Ramis Barceló <i>El atentado antiluliano de 1699 en el marco ideológico de la Universidad de Mallorca</i>	141
Felipe Rodríguez Morín <i>Miguel Domingo, un huracán liberal en la isla de Mallorca (1810-1814)</i>	167
Román Piña Homs <i>El día en que Palma juró la Constitución de 1812</i>	187

José Francisco de Villalonga Morell <i>Los Títulos Nobiliarios en Menorca</i>	119
Juan de Quiroga Conrado <i>Velasco Petriz, origen de un linaje: los Quiroga</i>	227
<i>Memòria de la Reial Acadèmia d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics</i>	253

EL TERCER MARTIRI DE RAMON LLULL REFLEXIONS D'HISTORIOGRAFIA LUL·LÍSTICA

Jordi Gayà Estelrich
Maioricensis Schola Lullistica

RESUM

L'article tracta de mostrar la credibilitat de la narració del martiri de Ramon Llull en quatre lectures d'estudiosos rellevants de la historiografia lul·lística (Charles de Bouvelles, Nicolau de Pacs, Jaume Custurer i Raimon Antoni Pasqual) per tal d'examinar millor la vida de Llull i les seves interpretacions.

PARAULES CLAU: Llull, martiri, Bouvelles, Pacs, Custurer, Pasqual.

ABSTRACT

This article tries to show the credibility of narration of Ramon Llull's martyrdom in four readings of relevant scholars in Lullian historiography (Charles de Bouvelles, Nicolau de Pacs, Jaume Custurer y Raimon Antoni Pasqual) in order to study better the life of Llull and its interpretations.

KEYWORDS: Llull, martyrdom, Bouvelles, Pacs, Custurer, Pasqual.

En els estudis actuals sobre Ramon Llull no hi figura com a tema pendent la reconstrucció de la seva biografia. Hi regna l'acord sobre un relat prou fiable, fruit dels treballs crítics sobre les fonts disponibles. Aquestes fonts són bàsicament quatre. Per una part un diplomatarí¹ que, malgrat la seva relativa parquedat, documenta alguns fets importants de la vida de Ramon Llull. En segon lloc hi figura la *Vita coetanea*², amb un text que se presenta ell mateix com a fruit del relat que feu Ramon Llull a alguns amics seus. En tercer lloc, comptam amb les indicacions de lloc i data de redacció, que l'autor afegeix a moltes de les seves obres. I finalment podem extreure dels seus escrits informacions autobiogràfiques, unes del tot fiables i altres subjectes a interpretació.

Rebut el dia 22 de maig de 2012. Acceptat el 12 de juliol de 2012.

¹ HILLGARTH, J. N., *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, Barcelona – Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2001.

² Editada a *ROL* VIII, pp. 271-309.

Malauradament dos dels punts febles d'aquesta reconstrucció són, ni més ni manco, que l'inici i l'acabament, és a dir la data de naixement i la de la mort. El primer té solució, recurrent simplement a la deducció a partir d'altres dates del tot segures. No així, però, pel que fa a la mort, de la qual sols ens podria informar un document aliè a les fonts esmentades. I que no tenim.

Per aquestes raons la tasca de narrar el final de la vida de Ramon Llull restà des del principi captiva de tradicions necessitades d'arguments de credibilitat. En aquest sentit la narració que primer i per més temps se pensà com a creïble fou la del martiri de Ramon Llull.

En aquestes reflexions voldria analitzar els arguments de credibilitat de la narració del martiri en quatre casos d'estudiosos rellevants de la historiografia lul·lística: Charles de Bouvelles, Nicolau de Pacs, Jaume Custurer, Raimon Antoni Pasqual.

Comencem, però, per esmentar tres punts previs.

En primer lloc cal recordar que hi ha documentats tres viatges de Ramon Llull al Nord d'Àfrica. Els dos primers compareixen ben detallats en la *Vita coetanea*, amb una narració detallada que destaca dos aspectes: el diàleg amb els cercles més intel·lectuals i els patiments que ha de soportar. En el primer viatge Ramon Llull visità Tunis entre el mes de setembre i finals de 1293. En el segon visità Bugia i l'estada se prolongà de la primavera de 1307 fins a començaments de 1308. La primera estada conclougué sols amb amenaces –un suplicà al rei que el descapitàs- i amb l'expulsió, mentre a la segona fou objecte d'un vertader linxament, tancat més de mig any a la presó en condicions pèssimes fins que fou expulsat. La tercera estada, de bell nou a Tunis, no és documentada per la *Vita coetanea* i les seves circumstàncies són el que vull esmentar en segon lloc.

Ens hem de referir a les dades sobre els darrers mesos de la vida de Ramon Llull. Són aquestes: El mes de maig de 1314 Llull acaba la redacció del *Liber de civitate mundi*, datat a Messina, Sicília. El 4 de novembre del mateix any 1314, el rei Jaume II d'Aragó escriu a Ramon Llull, en resposta a una carta que aquest li havia enviat des de Tunis. Diverses obres de Llull són datades a Tunis entre el juliol de 1315 i el desembre de 1315. És la darrera notícia certa que tenim sobre l'existència de Ramon Llull³.

Cal observar que aquesta cronologia presenta dos buits, un entre els mesos de maig i d'octubre de 1314 i l'altre entre els mesos novembre de 1314 i juliol de 1315. Són dos buits que suggeriran dos interrogants a la historiografia posterior. Un: Ramon Llull viatjà a Tunis des de Sicília o passà abans per Mallorca? L'altre: Ramon Llull visità sols Tunis o viatjà entre Tunis i Bugia?

El tercer punt que cal recordar, abans d'entrar en matèria, se refereix al primer document que dóna fe de la llegenda del martiri. Encara que d'una forma indirecta, és ni més ni manco que l'inquisidor Nicolau Eimeric qui en un escrit de 1389, que se titula

³ DOMÍNGUEZ, F.–GAYÀ, J., "Life", en FIDORA, A.–RUBIO, J. E., *Raimundus Lullus. An Introduction*, Turnhout: Brepols 2008, pp. 120-124.

Diàleg contra els lul·listes, dóna a entendre que circula ja entre els devots de Ramon Llull la fama del seu martiri. De l'anàlisi del text podem extreure alguns detalls oportuns per al nostre estudi:

- En aquells anys Ramon Llull ja era venerat com a “beat” primer de tot per la seva “bona vida”, i que ho era de bona vida, afirma l'inquisidor, “no dic el contrari”.
- En algunes representacions Ramon Llull és pintat amb l'aureola de beat.
- Alguns afirmen que Ramon Llull “morí per la fe”.
- Alguns creuen poder seguir l'antiga tradició, segons la qual qui havia mort màrtir podia ser venerat com a sant, encara que l'Església no l'hagués proclamat formalment com a tal⁴.

Hi hem d'afegir també una altra informació que Eimeric ens dóna en un altre escrit poc anterior al *Diàleg* i segons la qual Ramon Llull hauria mort a Mallorca i hauria estat enterrat al cementiri del frares menors de Mallorca. En aquest text Eimeric no fa esment de cap viatge de Ramon Llull al Nord d'Àfrica immediatament anterior a la mort.

Tenim, així, a finals del segle XIV, és a dir uns setanta anys després de la seva mort, un testimoni prou convincent de tres fets: de la sepultura de Ramon Llull al convent dels franciscans de Mallorca, del culte que se li tributa i de la llegenda del seu martiri. Amb aquests elements arranca la historiografia del martiri de Ramon Llull.

1. Charles de Bouvelles (1479-1533)⁵

Després de la *Vita coetanea*, la primera biografia de Ramon Llull és l'escripta per Charles de Bouvelles i és impresa a París l'any 1511.

El motiu de la redacció ens ve donat al començament del text, que és una carta de Bouvelles al seu amic Raymond Boucher i que seria el resum d'una conversa que

⁴ “I.- Vera dico vobis, sed procedamus ultra. Dato sed non concessio quod illa generalis protestatio iuvet eum, sic quod fuit realiter ut verus christianus mortuus, penitens veraciter de suis erroribus, quod solus novit Deus, et consequenter sit beatus, quod possibile existit, unde habetis quod pro beato eum habeatis et beatum inter vos palam eum et publice nominetis?

L.- Nos credimus eum fuisse hominem bone vite et sane doctrine. Cur ergo non dicimus eum beatum fore?

I.- Quod fuerit homo alias bone vite non contradico, sed quod fuerit sane doctrine contradico, immo fuit perverse, hereticalis et erronee doctrine per Ecclesiam condemnate.

L.- Et hec est sententia fori et non poli, Ecclesie militantis et non triumphantis; sententia autem fori non semper firmatur sententia poli.

I.- Etsi verum dicitis in profanis, non autem in fidei causis. Nam in fidei causis iudicat in terris Dei vicarius et confirmat in celis ipse Deus. Creditis ita esse?

L.- Non ita.

PUIG I OLIVER, J. DE, “El «Dialogus contra lullistas» de Nicolau Eimeric”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), pp. 7-296.

⁵ TRIAS MERCANT, S., *Diccionari d'escriptors lul·listes*, Barcelona – Palma de Mallorca, 2008, pp. 80-81; VICTOR, J. M., Charles de Bovelles, 1479-1533: an intellectual Biography, Genève, 1978; “The Revival of Lullism at Paris, 1499-1516”, *Renaissance Quarterly* 28 (1976), pp. 504-534; “Charles de Bovelles and Nicholas de Pax: two sixteenth-century Biographies of R. Lull”, *Traditio* 32 (1976) pp. 313-345. En aquest darrer article se publiquen els escrits de Bovelles (p. 322-332 = *Epistola*) i Pacs (pp. 332-345 = *Vita*).

havien tingut. L'amic havia demanat a Bouvelles si coneixia algun beat que es nomenés Ramon, a qui pogués invocar com a patró, i Bouvelles li havia narrat la vida de Ramon Llull, que feia poc temps havia sentit contar a un amic seu hispà. És aquesta resposta la que ara li posa per escrit⁶.

El motiu, per tant, és mostrar la santedat (*beatus*) exemplar de Ramon Llull a partir de la seva vida eremítica (*conversazione eremitam*).

Les fonts que Bouvelles emprà per a la narració són orals i escrites (*partim audita, partim literis perspecta*) i que li han semblat fiables.⁷ La font oral principal és l'amic hispà que ha citat al començament. Aquest podria ser algú present a Paris en anys anteriors, mentre Bouvelles ja s'ocupava de les obres de Llull. O bé podria ser algú que hagués trobat durant la seva estada a Espanya l'any 1507, convidat pel cardenal Cisneros. Pel que fa a les fonts escrites Bouvelles se refereix a obres concretes de Ramon Llull que ell coneix, entre les quals hi figura el *Llibre de contemplació*. De tota manera resulta evident que coneix també el text de la *Vita coetanea*.⁸

Cercant un marc més general al text, podem dir que l'elecció de la figura de Llull com ermità és la resposta a un recerca personal del mateix Bouvelles davant els interrogants plantejats per una crisi que aquells anys afecta els cercles intel·lectuals parisis. L'opció de Bouvelles s'inclina cap a una vida d'estudi al marge dels centres públics i es veu estimulada per la figura de l'eremita suís Nicolau de Flühe, a qui havia visitat ja el 1503.⁹ A partir d'aquí les dues dimensions accentuades per Bouvelles són, per una part, el treball de Llull per la conversió del infidels i els patiments que per això sofrí, i, per l'altra, la seva obra centrada en la demostració de les veritats de la fe amb arguments de raó.

La narració del final de la vida de Llull ve a ser la culminació dels eixos que han bastit la biografia de Llull. Un final, observem tot d'una, per al qual Bouvelles no fa servir cap vegada el terme martiri, com tampoc cap vegada titlla de màrtir al beat.

⁶ “Petisti interdum a me, mi Raemondi, esset ne quisquam beatorum cui Raemundo nomen fuisset quique merito abs te ut patrono et consors nominis tui coleretur. Respondi esse quendam Raemundum Lullium, natione Hispanum, conversatione eremitam, cuius vitam nonumquam a quodam Hispanio amico recenseri audieram. Ut ergo et in patronum illum recipias et tibi era eundem pia accreant devotio quae verbotenus a me audisti praesentibus literis in memoriam revocabo.” (*Epistola*, p. 322).

⁷ “Haec sunt, mi Raemunde, quae ego de Raemundo tuo (tuum enim illum voco cuius nominis particeps ipse es) partim audita, partim literis perspecta vera esse credo.” (*Epistola*, p. 332).

⁸ Aquestes deduccions s'han de contrastar amb el que afirma Bouvelles en la seva carta a Nicolau Pacs de 1514. Reitera, en efecte, que se tracta d'un hispà, molt versat en la doctrina de Llull i que la narració que li feu fou molt resumida: “Id me instigavit, ut vitam illius conscriptam in publicum dederim, quamvis ut ais carptim et minus plane integre. Nam magis illam solo auditu et narratione cuiusdam Hispani mihi amicissimi et in Raimundi doctrina peritissima, quam ex libro et lectione aliqua dediceram, quam ut celeriter recenseri audieram, ita et cursim ac per transitum descripsi.” CAROLI BOVILLI SAMAROBRINI, *Responsiones ad novem quesita Nicolai Paxii Maioricensis seu Balearici in arte lullistarum peritissimi*, Paris, 1521, f. 3v.

⁹ Bouvelles fa una exposició de la vida de Nicolau en una carta de 1510, publicada en el mateix volum on publicà la *Epistola in vitam Raemundi*, ff. 62v-64.

Per tal de seguir un esquema comú en l'anàlisi de les narracions, podem resumir els elements del relat en aquest esquema:

A. El protagonista	Ramon Llull és descrit com “ja vell però d'ànim sempre reverdint”
B. Els antecedents	Amb el terme “altre cop” (<i>rursum</i>) s'insinuen els dos viatges anteriors que Llull havia fet al Nord d'Àfrica i que el text ha narrat.
C. L'acció	1. Llull se trasllada de Mallorca a Tunis per predicar (<i>praedicationis causa</i>). 2. Tots just arribat és reconegut pels habitants del lloc. 3. Acudeix de seguida un grup de gent que el fa fora de la ciutat i el lapida prop del port. 4. Durant la nit uns mercaders mallorquins passen per davant el port. 5. Els mercaders veuen una gran llum en forma de piràmide (<i>immensa luminis pyramidem</i>) que sortia d'un munt de pedres. 6. Els mercaders troben davall les pedres el cadàver. 7. Els mercaders el reconeixen perquè era de Mallorca. 8. Els mercaders porten el cos a Mallorca.
D. Els actors	1. Ramon Llull (arribant a terra). 2. Un grup de gent que va creixent. 3. Uns mercaders mallorquins.
E. La prova	1. La presència del cos a Mallorca. 2. Els miracles que se realitzen.
F. La credibilitat	1. L'autoritat de Jacques Lefèvre d'Étaples, que el considera sant. 2. Els testimonis adduïts en la narració, és a dir, els fets recomptats i, per tant, l'autoritat de les fonts.

Anotem les següents observacions complementàries:

(B.) En el text Bouvelles ha parlat profusament dels dos viatges anteriors. El primer, a Tunis, consta de dues escenes ben contrastades. La primera presenta a Llull discutint amb els savis, de forma que el temor a la seva força de convenciment és encarcerat i condemnat a la decapitació. Gràcies a la intervenció dels savis, que el respecten, el rei commuta la sentència per l'expulsió. La segona escena canvia de to i introdueix que l'expulsió se produí enmig d'“insults, oprobis, bastonades i cops”.

El posterior viatge de Llull a Bugia és un capítol llarg on se mesclen les discussions que manté Llull i els patiments que li són infligits. D'entrada Llull se presenta predicant a la plaça i la resposta immediata és un primer intent de lapidació per part de la gent (*quum lapidare eum vellet omnis turba populi*). Més tard, l'itinerari d'encarcerament és aprofitat per la massa per maltractar-lo: l'estiraven de la barba i el tiraven a terra, li pegaven amb fustes, mans i punys.¹⁰ Per major suplici fou tancat a la latrina

¹⁰“Quum autem e pontificia domo in carcerem duceretur, alii quidem vellentes barbam eius eum in terram prosternebant, alii fustibus, alii manibus pugnisque duriter caedebant.” (*Epistola*, p. 329).

de la presó dels lladres, condicions de les quals es veié alleugerit per intervenció d'uns mercaders genovesos. El final, però, fou l'expulsió de la ciutat i del regne.

La referència a aquests antecedents permet a la narració del tercer viatge consolidar la seva facticitat i la versemblança dels elements que la componen. No hi ha cap traça de l'estada a Sicília.

D'altres observacions tenen més a veure amb els afegits que fan les narracions que considerarem seguidament. No tenim prou raons per jutjar que aquests detalls se puguin considerar omissions per part de Bouvelles.

2. Nicolau Pacs Sureda (mort ca. 1560)¹¹

Nicolau Pacs edità la seva *Vita divi Raymundi Lulli Doctoris illuminati et martiris* l'any 1519, junt a una edició de l'obra de Lull titulada *Liber de anima rationali*. En realitat se tracta d'un text que no presenta una narració cronològica, sinó que esmenta sols alguns pocs fets de la vida de Lull, intercalant extensos passatges sobre la discussió entorn a la doctrina lul·liana. Se pot dir que l'interès de l'escrit és més la defensa de Ramon Lull que no el relat de la seva vida. Aquesta defensa pren com a eixos centrals els esmentats en el títol, és a dir la il·luminació de la doctrina i el martiri.

Pacs no fa cap esment a les seves fonts. Per alguna dada puntual sabem que se refereix a passatges d'obres de Ramon Lull, com és ara al *Llibre de contemplació* per indicar que la conversió de Lull tingué lloc quan aquest havia complert ja els trenta anys.

El text de Pacs s'inscriu en un moment d'amplificació de la controvèrsia lul·liana més enllà dels territoris de la Corona d'Aragó, estimulada per la implicació del cardenal Cisneros, que el 1518 nomena el seu protegit Pacs com a mestre de doctrina lul·liana a la universitat d'Alcalà. En el seu al·legat Pacs fa ús d'elements típics de la controvèrsia, com és ara les llistes de partidaris i de detractors de la doctrina de Lull o les sèrie d'intervencions reials.

En l'esquema d'elements de la narració podem apuntar:

A. El protagonista	Ramon Lull no troba acollida per als seus plans entre els prínceps cristians.
B. Els antecedents	En la introducció del relat del martiri esmenta per primera vegada que Lull havia estat ja a Bugia i a Tunis. Ara viatja altre cop (<i>denuo</i>) a Bugia, sense indicar d'on salpa.
C. L'acció	1. Lull torna a Bugia per predicar i per no perdre l'ocasió del martiri (<i>ne optatissimi martyrii decus amitteret</i>) ¹² .

¹¹ TRIAS MERCANT, S., *Diccionari*, pp. 313-314.

¹² En les paraules que poc després pronuncia a la plaça de la ciutat, Lull manifesta: "Nunc vero ad vos iterum sola me vestrae salutis meique martyrii produxit expectatio" (*Vita*, p. 342).

	2. Llull, ocult (<i>clandestine</i>) entre els mercaders cristians, primer reprèn els contactes amb deixebles que havia fet durant l'estada anterior. 3. Després predica a la plaça pública. 4. La gent furiosa el mena al palau del rei mentre li pega i el maltracta. 5. El rei sentència matar-lo fora de les murades de la ciutat. 6. Llull és lapidat. Tenia al voltant de 80 anys. 7. Era el dia de la festa dels Sants apòstols Pere i Pau de l'any 1315. 8. Uns mercaders cristians obtenen el cadàver del "màrtir Ramon". 9. Els patrons de la barca volen portar el cos a Gènova, però un vent contrari fa que la barca vagi cap a Mallorca. 10. El cos és rebut pe tot el poble i col·locat a la basílica de Sant Francesc.
D. Els actors	1. Ramon Llull en la seva activitat clandestina i pública. 2. Un grup de (musulmans) deixebles. 3. La massa del poble. 4. Uns mercaders cristians amb patrons lígurs. 5. El poble de Mallorca
E. La prova	1. El cos enterrat a la basílica de Sant Francesc. 2. La devoció del poble 3. Els miracles de les seves relíquies.
G. La credibilitat	1. La implícita en tot el relat. 2. L'equiparació del patronatge de Llull amb el de Santa Praxedis.

El text de Pax mereixeria un grapat d'observacions. Vet-n'aquí algunes:

La circumstància C.2 suposa que Llull havia obtingut bons resultats en les seves visites anteriors, és a dir un grup de deixebles (*benevolos et discipulos*), si bé no els considera explícitament convertits. Hem de recordar que la *Vita coetanea*, en referir-se a la primera estada de Ramon Llull a Tunis, afirma que havia preparat ja "algunes persones de gran reputació" per rebre el baptisme.¹³

C.8 no refereix ha cap signe extraordinari que acompanyi el rescat del cos.

C.10 fa esment d'una recepció popular i extraordinària de les despulles (*totus Maioricensis populus*).

D.4 indica la nacionalitat almanco dels patrons de la barca: eren lígurs i volien portar el cos a Gènova. Ara sí esdevé un fet extraordinari per dur el cos a Mallorca.

Finalment G.2 atribueix a Ramon Llull el patronatge sobre Mallorca, equiparat amb el de Santa Praxedis. Pacs concedeix un relleu destacat a aquesta circumstància. Ja a la datació de la dedicatòria que encapçala la narració, havia senyalat: "Ex universitate Complutensi die festo beatissime Praxedis cuius sanctum corpus apud Baleares nostros insigni reverentia servatum novis quotidie miraculis enitescit". Acabat el relat

¹³ "In immensum dolebat; disposuerat enim uiros famosae reputationis et alios quam plurimos ad baptismum, quod ante sui recessum toto animo affectabat deducere ad completum lumen fidei orthodoxae". *Vita coetanea*, ROL VIII, p. 293.

afegeix: “Si quid adversi Baleare regnum timeat statim ad gloriosam Praxedem vel ad Raymundum doctorem illuminatum et martyrem fuis precibus liberamur.”¹⁴

3. Jaume Custurer Garriga (1657-1715)¹⁵

El títol complet de l’obra de Jaume Custurer és: “*Disertaciones historicas del culto inmemorial del B. Raymundo Lullio Dr. Iluminado y màrtir, y de la inmunidad de censuras, que goza su doctrina; con un apendiz de su uida*”. Publicada a Mallorca en l’impremta de Miquel Capó l’any 1700, se presenta com encàrrec de la Universitat, avalada per un nombre poc usual d’informes i aprovacions, que per ells mateixos mereixerien un estudi més detallat.

La decisió de la Universitat fou la reacció front a les conseqüències que per a la memòria de Ramon Llull i el seu culte, podien tenir les disposicions del papa Urbà VIII, referents a la prohibició de retre culte a persones no canonitzades o beatificades expressament. En un decret de l’any 1625 s’indicaven algunes excepcions possibles a la norma general. Aquestes eren: el consentiment de l’Església; un espai immemorial de temps; els escrits del Sants Pares; la tolerància de la Seu Apostòlica o dels Bisbes del lloc. Pel que fa a la segona excepció, el culte per temps immemorial, una butlla de 1634 precisava que s’havia d’entendre un espai de temps superior als cent anys.

En conseqüència, Custurer estructura la seva obra en una primera dissertació sobre el culte immemorial y una segona sobre la doctrina, la vida i les virtuts de Ramon Llull. Així, la narració biogràfica queda emmarcada per la intencionalitat hagiogràfica.

Ara bé, aquesta intenció hagiogràfica s’ha d’entendre en el sentit d’aportar una prova documental,¹⁶ que era el que exigien les disposicions papals i el que estava determinant la metodologia històrica del Bol·landistes, amb els qui col·laborà Custurer.

El que fa primer Custurer és indicar que el seu relat es recolza en un grapat de biografies que ha pogut consultar.¹⁷ Així, a les de Bouvelles i Pax, n’hi afegeix d’altres fins al nombre total de 23. Consta que, tot i concordant en els fets centrals (“que son

¹⁴ La presència de les relíquies de Santa Pràxedis a la capella de Santa Anna, al palau de l’Almudaina, està datada ja en 1359 i se coneix una llegenda que ho atribueix a una donació del rei Jaume III. El culte tingué el seu punt de màxim esplendor durant el segle XVI, en el que la festa de la santa era de precepte per tota l’illa. Quan l’any 1541 Carles V visità Mallorca, en l’arc de benvinguda hi havia tres estatuës, una representava l’illa i les altres dues Ramon Llull i Santa Pràxedis. Cf. LLOMPART, G., “El patronato de Santa Pràxedes”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 41 (1968) 279-297. Recollit en LLOMPART, G., *Entre la Historia del Arte y el Folklore*, Palma de Mallorca 1984, pp. 39-59.

¹⁵ TRIAS MERCANT, S., *Diccionari*, pp. 127-128.

¹⁶ “Paraque à estas disertaciones no faltasse vna de las principales noticias de Raymundo, que es la de su admirable Uida, ha parecido deviamos añadirla à esta obra en los tres capitulos siguientes, que no son del todo agenos del assumto, que nos propusimos; pues en ellos se reconocerà el fundamento, que sus heroicas acciones han dado para adorarle con las sagradas veneraciones, que en su Culto immemorial se le rinden.” *Disertaciones*, p. 474.

¹⁷ “Son tantos los Escritores, que han empleado sus plumas en el noble assumto de la Vida de Raymundo, que le dexan en la classe de los celebres varones, de quienes han salido à la luz de la empremta mas vidas.” *Ibid.*

las [acciones] que le hizieron santo”), hi ha contradiccions en els detalls. Per això adopta aquest principi de la crítica contemporània: “no da tanta fè a las relaciones que no se fundan en Autores contemporaneos.”¹⁸ Seguint aquest criteri, decideix partir del text de Bouvelles amb la següent metodologia: “nos ha parecido traducirla en idioma Español, para que nos sirva como de un disseno, que procuraremos perficionar, añadiéndole, ya entre parentesis, y con diferente genero de caracteres, ya en las notas marginales, las confirmaciones de lo que de si mismo dize Raymundo en sus obras; y avemos leido en vna Vida suya, que viviendo èl, escribieron sus devotos, la qual avemos podido alcançar en vn manuscrito antiquissimo; aunque en parte tan maltratado de la antiguedad del tiempo, que no se pueden sacar algunas de sus clausulas.”¹⁹

En arribar al capítol de la mort de Ramon Llull trobam dues notes que reflecteixen la metodologia de Custurer. Primer, en acabar la part coincident amb la narrada per la *Vita coetanea*, diu Custurer: “Hasta aqui Bovillio en todo substancialmente concorde con los autores contemporaneos de la Uida M.S. de Raymundo, que solo escribieron hasta este tiempo: con que lo poco, que dize de los restante de sus acciones, fue forçoso lo tomasse de otro con menos exacción, en esta forma.”²⁰ Després, en acabar del tot el text de Bouvelles, continua: “Assi acaba Bovillio la serie desta Uida, en cuyo fin, como faltò al que se la refirió la luz de los Contemporaneos, mostrò no estar bien informado de algunas circunstancias, que supliremos con las palabras de Nicolas de Pax, el qual como Malloquin pudo tener mas fijas noticias de lo que le aconteció en el fin de su Uida, y en el lance de su muerte.”²¹

Seguint, per tant, a aquests criteris, les intervencions de Custurer són les següents:

1. El viatge a Bugia	Corregeix el text de Bouvelles sobre el destí: al text “passò otra vez à Tunez”, afegeix entre parèntesis “ha de dezir Bugia”. I explica que el viatge fou facilitat per la renovació d'un tractat entre el rei Sanç de Mallorca i el de Tunis en 1313, que transcriu, a partir del “Processo del año 1612”.
2. La partida	Datada el 14 d'agost de 1314 i que els Jurats l'acompanyaren fins al vaixell, amb documents transcrit de la mateixa font.

¹⁸ *Ibid.*, pp. 476-477.

¹⁹ *Ibid.*, p. 478. En nota marginal Custurer ens informa que se tracta d'un manuscrit conservat en el Col·legi de la Sapiència de Palma, del qual dirà en una nota posterior (p. 484) “es creible ser el que antes se guardava en el Archivo de la Ciudad.”

²⁰ *Disertaciones*, p. 538.

²¹ *Ibid.*, p. 539.

3. La mort	La simple referència de Pax a la lapidació (“le apedrearon”) és completada amb ganivetades (“le dieron algunas cuchilladas”)
4. El trasllat de les despulles	Abans d’iniciar el relat del viatge cap a Mallorca, Custurer, front a l’afirmació de Pacs de que els mariners demanaren el cos, precisa “Afirman muchos escritores, y varios testigos del proceso del año 1312 [en realitat 1612] que aun le hallaron vivo entre las piedras, y que no aspiró hasta que estuvo la embarcación a vista de Mallorca.”
5. Els mariners	Custurer corregeix de bell nou Bouvelles: al text “ciertos mercaderes mallorquines” afegeix “que irian en embarcacion genovesa”. Dóna per bona, a canvi, l’afirmació de Pacs de que els mariners eren genovesos.

S’ha de fer esment també d’un afegitó de Custurer al text de Pax on diu que els mercaders demanaren “el cos del màrtir”. Custurer remet a un capítol de la primera part de la seva obra. Se tracta d’un paràgraf on se justifica el títol de màrtir en base a la documentació que empra aquest títol. Hi ha, però, una referència que no podem passar per alt, ja que en el fons ens indica una altra intenció en la reivindicació de la veracitat del martiri. I és que, com diu Custurer, “si á caso tuvo algun error material, como lo tuvieron algunos Santos, la nota que pudo incurrir por ello, quedó del todo borrada con la sangre del Martirio: y como dijo Augustino hablando de San Cipriano...”²² El fet del martiri esdevé, per tant, un argument per confirmar l’ortodòxia doctrinal, que és, al cap i a la fi, el nucli de la controvèrsia lul·liana. I aquest és un argument que segons el testimoni d’Eimeric ja circulava al seu temps.

Des del punt de vista de les nostres reflexions hem de constatar que Custurer adopta una posició crítica en principi, però limitada a l’aportació de documents sense qüestionar la seva credibilitat. Possiblement un dels motius d’aquesta actitud ve donada per la referència al procés de 1612. Potser Custurer creu que, una vegada incorporats al procés, els documents adquireixen una validesa legal suficient.

4. Antoni Ramon Pasqual Fleixas (1707-1791)²³

Les *Vindiciae lullianae* són una fita decisiva en la bibliografia lul·liana. El seu objectiu principal és la demostració de l’ortodòxia de la doctrina de Ramon Llull, però també una revisió de la vida i del catàleg de les obres.

Pel que fa a la narració del martiri,²⁴ Pasqual ens ofereix un relat acumulatiu, concordista i, si fa al cas, aportant les seves pròpies conjectures.

²² *Ibid.*, pp. 210-211.

²³ TRIAS MERCANT, S., *Diccionari*, pp. 318-320.

²⁴ *Vindiciae Lullianae* I, Avinyó 1778, pp. 323-337.

Assenyalem alguns punts més destacables.

1. Objectiu del viatge	“per tal de patir la mort per la fe de Crist.” ²⁵
2. La ciutat visitada	Bugia – Tunis – Bugia.
3. Ocultament	Mentre Llull se troba d'amagat amb els seus deixebles vesteix el vestit àrab (Alquasis, vel Alquicer dicta).
4. El martiri	És fermat a un pal i rep al cap dos talls d'espasa, abans de ser apedregat.
5. El trasllat	1. Els mercaders lígurs (encapçalats per Esteva Colon i Lluís de Pastorga) se dirigeixen a Mallorca, lloc més proper per curar les ferides.2. Llull expira prop de Cabrera, veient ja la ciutat.3. Els mariners decideixen portar el cadàver a Gènova.4. El vent contrari els fa refugiar-se a Porto Pi, a l'espera de condicions favorables.5. Torbant-se a canviar les condicions de navegació, entreguen el cos “als cònsols i al poble de Mallorca”.6. La processó de translació és presidida pel Bisbe de Mallorca, Guillem de Vilanova.

Els afegits de Pasqual, com ja s'ha dit, obeeixen al seu afany concordista. Ara bé, els dos que semblarien imaginats, el vestit i les ferides d'espasa, provenen en realitat del document de 1611 que protocol·litza l'examen que set cirurgians i quatre metges feren del (suposat) cadàver de Llull, certificant “super caput suum quatuor vulnera sive ferides”.

²⁵ Pasqual escriu: “Vidimus Raymundum cap. antecedente, num. 20 in Lib. De Consillio divinarum dignitatum, Messanae scripto mense Maño hujus anni 1314, proposuisse ad Saracenos tranfretare, ut pro fide Christi apud ipsos mortem obiret.” (*Vindiciae* I, p. 323). El pas a què fa referència discuteix la data de l'obra esmentada i afirma: “In hoc libro, quem videre non licuit, nec ejus notitiam habuit Salzinger, refert suum propositum (ait Wadlingus, de Raymundo) ad Saracenos transfretandi et pro Christo mortem obeundi. Utinam hunc Librum haberem, et ejus verba transcriberem.” (*Vindiciae* I, p. 322) En realitat, si haguera disposat del text, hauria hagut de canviar d'opinió, ja que l'escrit que cita és la segona part de l'obra *Liber de civitate mundi* i les paraules de Llull són: “Et sic Raimundus excussavit se et dixit, quod iret apud Saracenos, et videret, si posset ipsos Saracenos ad fidem sanctam catholicam reducere.” (*ROL* II, p. 200). L'editor modern, almanco, no esmenta cap manuscrit on hi figurin les paraules citades per Pasqual, seguint Wadling.

En l'acumulació de detalls per part dels autors de la narració del martiri, s'hi ha escolat una circumstància que, considerada més en detall, podria servir paradoxalment d'argument en contra del que era la seva intenció principal, és a dir, la circumstància de que Ramon Llull no morís in situ. A Pasqual no li passa per alt aquesta dificultat i dedica una capítol a solucionar-ho.²⁶ La qual cosa no és massa difícil tanmateix. En efecte, segons la normativa derivada de l'ensenyament del Papa Benet XIV, els tres requisits essencials per al martiri són: primer, que el subjecte assumeixi la mort per mor de la fe en Crist; segon, que el botxí infligeixi la mort o que n'ocasioni la causa necessària; i, tercer, que això ho faci per odi a la fe.

És en aquest sentit que adquireix més importància l'afirmació i la demostració de que Llull estigué explícitament disposat al martiri al llarg de tota la seva vida.²⁷

La narració recollida per Pasqual ha resistit fins al segle XX.

Després, durant aquell segle, la crítica anà prescindint passa a passa de la narració llegendària i arribant a una simplicitat nua. Fem-ne un exemple. Armand Llinarès, a la seva biografia de Llull publicada el 1963, traduïda al català el 1968, escriu: "A parer nostre, solament podem pensar que Ramon Llull va acabar els seus dies a Ciutat, poc després de la tornada d'Àfrica del Nord, en una data que se situa entre el mes de desembre de 1315 i el mes de març de 1316."²⁸

La revisió crítica que fonamentava aquesta afirmació fou magistralment resumida pel P. Miquel Batllori en una intervenció de 1972, amb el títol "Un problema hagiogràfic en torn a Ramon Llull: el martiri".²⁹ La seva reflexió, però, s'introduïa amb una afirmació prou curiosa. Deia Batllori: "Els dos martiris soferts per Ramon Llull al nord d'Àfrica, històricament comprovats, no arribaren, però, a procurar-li la mort; potser bastarien, tot amb tot, perquè ell pogués rebre el títol de màrtir, segons un costum que enfonsa les seves arrels als primers segles del cristianisme."

Són aquestes paraules, com hauran endevinat, les que han inspirat el títol de la meua intervenció avui.

Crec que són les paraules que defineixen el nou rumb de la historiografia lul·liana o, per ser més exactes, de l'hagiografia lul·liana. El testimoni més clar en són els textos litúrgics que usa l'Església catòlica per a la festa de Ramon Llull, el 27 de novembre. Així, en la primera oració, se fa esment de "l'Evangelí que ell proclamà, donant la pròpia vida", mentre en el prefaci se'l recorda com "l'amic que anhelà tota la vida el

²⁶ "De vero B. Raymundi Lulli Martyrio". *Vindiciae* I, pp. 434-437.

²⁷ "Ex dictis etiam in decursu Vitae Raymundi constant dispositiones ejus ad martyrium, prout requirit idem Pont. loc. cit. cap. 16. Primo desiderium martyrii tota vita, a sua conversione, agitavit Raymundum: tunc illud concepit, et per ferè omnes Libros protulit, ut frequenter monuimus: illud sibi procuravit eundo multotiens ad Infideles; adeoque patet acceptatio martyrii." *Ibid.*, p. 435.

²⁸ LLINARÉS, A., *Ramon Llull*, Barcelona: edicions 62, 1968, pp. 92.

²⁹ BATLLORI, M., "Un problema agiografico intorno a Ramon Lull (Raimondo Lullo): il martirio", *Atti dei Convegna Lincei* 48 (1980) pp. 115-128. Inclòs en BATLLORI, M., *Obres completes II: Ramon Llull i el lul·lisme*, València: Tres i Quatre 1993, pp. 51-67.

martiri, per testimoniar la fe vertadera”.

Se tracta d'una orientació conceptual fonamentada en la reflexió teològica desplegada durant el segle XX i recollida en alguns punts pel magisteri dels últims papes,³⁰ encara que en realitat arrenca de Tomàs d'Aquino, qui havia insistit en definir el martiri com a fruit de la virtut de la fortalesa, més que com un acte puntual de caritat. Però, tot això ja dóna per un altre capítol.

³⁰ Cf. NEGEL, J., “Martyrium. Zur theologischen Valenz eines verstörendes Phänomens” <<http://www.uni-marburg.de/hosting/ks/personal/negel/mat.pdf>> [Consulta: 12 març 2012].